

Editorial

Neviditelná a viditelná města

Slavomíra Ferenčuhová, Lucie Galčanová,
Barbora Vacková

Toto tematické číslo časopisu *Sociální studia* navazuje na šestý ročník brněnské mezioborové konference urbánních studií (*Ne*)viditelná města, která se konala v listopadu 2017 na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Konference si při vymezení tématu pohrávala s odkazem na knihu *Neviditelná města* Itala Calvina, která popisuje imaginární místa. V případě této knihy není zřejmé, zda se jedná o mnoho popisů jednoho města viděného pokaždé jinak, nebo o desítky různých měst. Jisté ale je, že v popisech, které Calvino nabízí, se prolíná představa s realitou a zkušenost se snem. Odkaz na *neviditelná města*, který používá jak konference, tak tematické číslo, pak naznačuje dvě sdělení. První je zcela banální, a to, že na jedno město je možné dívat se mnoha způsoby a soustředit se na jeho různé stránky. Aktérem, který se dívá, přitom může být každodenní i příležitostný uživatel města, nebo expert, který město zkoumá či plánuje (abychom použily rozlišení pohledů seshora a zezdola Michela de Certeau). Perspektivy akτέρů se přitom různí, ba dokonce mohou být v konfliktu. Pro sociálněvědní poznávání města je pak vědomí této různorodosti pozic, ze kterých je město nahlíženo, zakoušeno a žito, klíčové. Druhým sdělením je, že některé způsoby obývání města, či některé jeho reprezentace, jsou viditelnější než jiné. Tato nerovná viditelnost různých stránek města je zřejmá jak v politickém diskurzu či v expertním poli vědy, tak v převažujících a zdánlivě nebo reálně dominantních způsobech užívání města. Další pohled na téma neviditelnosti měst, který se v čísle objevuje, se tedy soustředí na méně nápadné roviny života města a na přehlížená propojení jeho materiality a každodennosti či identity jeho obyvatel. Autoři a autorky šesti textů, které tvoří monotematické číslo, přistupují k tématu z různých stran. Zaznamenávají jednak ty podoby bytí ve městě či strategie jeho používání a jeho utváření, které jsou nenápadné až neviditelné, a jednak ty, které nepředstavují dominantní způsoby a praxi ustavenou „normu“, ale jsou spíše alternativou k ní. Jiné texty zase tematizují, jak se reálná vzdálenost a *de facto* neviditelnost – ať už blízkých lidí, kteří žijí daleko, nebo míst a měst, která jsou mimo dosah – stává základem pro imaginaci a představování si těchto měst, například jako ohrožujících, nebo naopak inspirujících.

Na úvod čísla jsou zařazeny dva texty, které pojednávají o městském prostoru zakoušeném nevidomými lidmi. Znalost této zkušenosti využívají k analýze často neuvědomovaných řádů a norem, které prostor města utvářejí. Hana Porkertová v článku „Materialita pohybu: vztah mezi nevidomostí a městským prostorem“ představuje specifická „spojení“, která si

utvářejí lidé, jež se pohybují městem, aniž by ho viděli. Ukazuje existenci jiných než na zraku závislých způsobů vnímání a strategií pohybu v prostoru, nebo podob „aktérství“, která takto vznikají. Text „Vizuální nevědomí: vizuální organizace nevizuálního města“ Roberta Osmana a Pavla Doboše pak podobně využívá etnografickou metodu a analýzu hloubkových rozhovorů s nevidomými lidmi, avšak míří zejména k rozklíčování „normativity“ prostoru města, který je dominantně chápán, tvořen i popisován právě skrze zkušenost se zrakovým vnímáním. Autoři se inspirojí poststrukturalistickou teorií a analyzují „vizuální nevědomí“ jako neuvědomovaný princip, podle kterého prostoru *rozumíme*, a to jak v běžném životě jako uživatelé (nejen) města, tak v teorii a výzkumu měst. Jednoduše řečeno odhalují, nakolik je vnímání prostoru zrakem určující pro to, jak prostor chápeme, jak je město uspořádáno, jak je popisujeme a jak se v něm pohybujeme. Jiné způsoby „vidění“ prostoru, jeho vnímání a používání, které zrak nevyužívají, pak zůstávají neviditelné a přehlížené. Často o jejich existenci dokonce vůbec nevíme. Stejně tak si málokdy uvědomujeme normativnost pojmání prostoru prostřednictvím zraku, které se vnucuje všem bez ohledu na jejich smyslové vnímání.

Následující dva články v čísle popisují další způsoby užívání a utváření městského prostoru, které mohou představovat nenápadné alternativy k dominantním strategiím používání města, identitám nebo k normám, se kterými jsou místa plánována. Michal Lehečka v textu „Pocity plotu: teritoriální (re)produkce, normativita a neviditelnost ve veřejném prostoru panelového sídliště“ vychází z dlouhodobého etnografického výzkumu na jednom z pražských panelových sídlišť. Sleduje, jak se v jeho měnicích se prostorech projevuje nejen efekt privatizace bytů i sdílených prostorů a objektů (ploty kolem nádob na odpad), ale také nenápadné uplatňování „práva na město“ (ve významu, jaký spojení dávají Henri Lefebvre a David Harvey) ze strany obyvatel, jejichž moc ovlivňovat prostor není jinak nijak velká – například dětí a dospívajících. Lehečka pečlivě vyvažuje soustředění se na individuální příběhy a analýzu nesymetrických pozic, ze kterých je prostor (re)produkován v každodenním jednání, a také postřehy o dopadech celospolečenských změn po roce 1989. Ondřej Šerý a Michal Pitoňák pak píšou o Brně a jeho queer hospodách či klubech. Na základě rozhovorů s provozovateli queer podniků, neziskových organizací a aktivistů a aktivistek či pořadatelů LGBTQ+ akcí a kulturních událostí v článku „Queer podniky“ v Brně“ sledují, kde jsou místa ve městě lokalizována, vysvětlují jejich prostorovou koncentraci, pozorují nenápadné podoby komunikace spojení podniků se subkulturou pomocí symbolů, ale také nabízejí výklad proměn charakteru podniků v čase. Soustředí se pak na různé projevy heteronormativity ve vztahu k těmto místům a jejich viditelnosti: v oficiální reprezentaci města (queer podniky nejsou nijak propagovány směrem k turistům), ve vyjednávání identity místa jako ne-heterosexuálního, ale současně otevřeného heterosexuálním návštěvníkům, v hledání rovnováhy mezi snahou o komerčně atraktivní obraz a naplněním představ zákazníků. Ve srovnání s jinými městy pak komentují Brno jako (i historicky) vcelku liberální a *queer-friendly* město, ve kterém je však queer scéna v prostoru jen málo viditelná.

Poslední dva texty zařazené do čísla se zaměřují na v úvodu zmíněné představy a obrazy měst a míst, více či méně vzdálených, a na dopady takových představ na jednání. Článek „A přišel ti naproti?“, dohled rodičů jako neviditelná bariéra prostorového chování jejich dětí ve vzdálených univerzitních městech“ Roberta Osmana a Jany Jíchové ukazuje, jak se „altruistický strach“ rodičů o dcery, které odešly studovat do vzdálených větších měst, promítá

do strategií, které mladé ženy volí pro vlastní pohyb městem. Představy o ohrožujícím městě a poučení nepřítomných rodičů mohou být omezující, ale stejně tak mohou představovat bariéru, kterou studentky postupně překonávají a objevují vlastní svobodu v pohybu městským prostorem. Zcela jiný typ „představ“ pak mapuje Lívia Gažová v textu „Zaobchádzanie s obsahom o západnom plánovaní v československých architektonických časopisoch 1945–1970“. Sleduje, jakým způsobem se do odborných a poloobdobných časopisů o architektuře dostávaly obrazy a zprávy o architektuře a urbanismu v „západním“ světě a jak tyto představy potenciálně ovlivňovaly pohled československých architektů. Zejména ale v textu píše o tom, jak se do podoby představ otiskovaly různé ideologické tlaky v průběhu čtyřiceti let vlády komunistické strany v Československu.

Tyto různé přístupy k uchopení tématu „neviditelnosti“ města, povětšinou založené na kvalitativních metodách sběru dat a hloubkové analýze, ukazují několik způsobů, jak se o viditelnosti a neviditelnosti měst dá uvažovat. Co se v nich ovšem potkává, je pozorování napětí mezi dominantními diskurzí o městě a normativním řádem jejich užívání na jedné straně a rozmanitými rovinami městského života, jako i vnímání a prožívání jeho materiálního a symbolického prostoru, na straně druhé. Autoři a autorky v textech rozkrývají zkušenosti s městem a s jeho řádem či uspořádáním, které často nejsou uvědomované a viditelné. Zároveň ukazují, jak je tento řád zpochybňován, narušován, přetvářen, byť někdy na úrovni zcela nenápadné každodennosti. Taky ale ukazují, že často je tento proces téměř marný, a i když se dominantní řády proměňují, svou pozici si stále udržují. Texty, které se v čísle sešly, také – snad typicky pro sociálněvědní přístupy – zasazují tyto analýzy do konkrétního historického období, reflektují širší společenské proměny, jako jsou například podmínky, ve kterých se transformují panelová sídliště v Praze, nebo historický vývoj queer podniků v Brně v několika posledních dekadách. Nakonec také zahrnují nejen běžné, každodenní užívání města, ale také analýzu toho, jak o městě přemýšlejí a jak k prostoru přistupují experti: architekti a urbanisté, ale také výzkumníci a teoretici, například v případě uchopování *prostoru* jako předmětu studia a analýzy. Doufáme, že texty zařazené do čísla přinesou čtenářkám a čtenářům opět poznání i potěšení.